

ІДЕАЛ НОВОГО БОРЦЯ У ПОЕМІ "НЕОФІТИ" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджується ідеал нового борця у поемі "Неофіти" Тараса Шевченка. Аналізуються його національні особливості у контексті еволюції світогляду поета, вплив на нього біблійної та християнської традиції.

Ключові слова: Тарас Шевченко, поема "Неофіти", біблійна традиція, християнська традиція, самовладання, українська ментальність.

В статье исследуется идеал нового борца в поэме "Неофиты" Тараса Шевченко. Анализируются его национальные особенности в контексте эволюции мировоззрения поэта, влияние на него библейской и христианской традиции.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, поэма "Неофиты", библейская традиция, христианская традиция, самообладание, украинская ментальность.

The ideal of a new fighter in the poem "Neofity" by Taras Shevchenko and the influence on it of the biblical and Christian tradition is analyzed in the context of the world outlook of the poet.

Key words: Taras Shevchenko, poem "Neofity", biblical tradition, Christian tradition, self-control, Ukrainian mentality.

Кожен митець іде шляхом пошуку. І цей пошук безкінечний. Вре-шті, він веде до Бога як основи буття і світобудови. Кожен шукаючий приходиться до Бога як втілення Благодаті, Істини, Любові, давши власну інтерпретацію вічних ідей. Першим на цьому шляху був митрополит Іларіон – фундатор українського середньовічного письменства, основоположник національної літератури. Закладена ним традиція міцно вкоринилася у національний менталітет і художнє мислення, була розвинена у наступні культурно-історичні епохи.

Останні роки життя і творчості Тараса Шевченка позначені зверненням до Біблії. Тут він шукає відповіді на складні проблеми особистого і національного буття. У творчості митця ці питання глибоко поєднуються і синтезуються, витворюючи світогляд Шевченка після тривалого і важкого заслання. Біблійні теми і сюжети репрезентують нове бачення митцем України, розуміння волі та свободи, призначення особистості після того, як більша частина життя була за плечима, як було підірване фізичне здоров'я, і лише сила духу давала натхнення для життя і творчості.

Інтерпретація біблійних образів і символів накладається на визначальний для Тараса Шевченка його національно-політичний світогляд, у результаті веде до витворення феномену, який С. Смаль-Стоцький називає "Соборна Українська Душа" [4, 17]. У ранній романтичний період своєї творчості Шевченко відображав цей світогляд, як правило, в історичних поемах, репрезентував його через образи козаків і гетьманів. Історичні сюжети були для Тараса Шевченка джерелами національної свідомості. Через інтерпретацію гетьманщини, оцінки політичних

стратегій гетьманів він постає як речник ідеї українського націоналізму. А водночас митець репрезентує здатність глибоко виразити людські почуття, передати кологалічний спектр емоцій. Історичні твори Шевченка є глибоко психологічними, його персонажі репрезентують не копії історичних героїв, а доповнюються тими рисами і характеристиками, які у своїй сукупності відтворюють ментальний тип українця з усіма його позитивними і негативними рисами. Професор психології Іван Головінський правомірно наголошує, що "дійсність українського народу була дійсністю Шевченка. Терпіння й переживання народу були його переживаннями. Ніхто з поетів не зміг так яскраво передати деталі психічних переживань та національного поневолення українського народу чужинцями, як це зробив Шевченко" [1, 52].

Тарас Шевченко дійсно пережив почуття описуваних ним історичних персонажів власним екзистенціальним досвідом. Готовність до цього досвіду виховувалася ще змалечку, на розповідях діда Івана про повстання на Правобережжі 1768 року проти польських магнатів. Тоді у душі дитини народжувалося почуття боротьби. З часом воно перетворилося на стійку психологічну рису характеру митця. У результаті такого екзистенціального досвіду Шевченко приходить до висновку, що причина бездержавності української нації криється у відсутності національної свідомості, роздвоєнні національного українського "Я". Цю тенденцію він глибоко розкрив у містерії "Великий льох". Карл Юнг зазначав, що так само, як у психіці людини є світло і тінь, так і збірна національна свідомість має світло і тінь. У певні моменти перемагає те чи інше. За Шевченком, відродження національної державності можливе за умови духовного переродження української людини, тобто за повної перемоги світла у душах більшості українців, а відтак – у загальній душі нації. В інтерпретації Шевченка найбільшими ворогами відродження національної державності є перевертні та зрадники, особи з психікою "малоросів".

Із позицій такого світогляду викристалізовується розуміння поетом ролі та призначення митця. Як наголошує С. Смаль-Стоцький, "Шевченко кладе поета нарівні з пророками, яких "Господь, любя своїх дітей", посилає на землю людям, "свою любов благовістить, святому розуму учить", учить, "як в світі жить", "благовістить любов і правду і добро, добро найкраще на світі то – братолюбіє". Він хоче бути пророком своєму безталанному народові" [4, 167]. І митець цілком успішно цю функцію реалізовує. Традиційне визначення Тараса Шевченка як "пророка" у суті своїй є цілком виправданим і правомірним. Для пророка характерним є бачити сучасне і майбутнє через систему координат минулого. Шевченко репрезентує власну візійну систему бачення світу [6, 7], в якій поєднуються три часові пояси: минуле, сучасне, майбутнє. Минуле визначає сенс і характер сучасного, сучасне формує майбутнє. Така формула прикладається як до долі окремо взятої особистості, що є представником української нації, так і всього народу. Причину бездержавності України у ХІХ столітті митець оцінює через аналіз минулого, зокрема Козацької держави. При-

чому, він детально коментує помилкові кроки українських гетьманів, які призвели до системної кризи державності. Шевченко не ідеалізує козаччину, а показує її глибoku і часту неорганізованість. Він виходить із розуміння того, що ідея національної незалежності була підпорядкована у добу гетьманщини ідеї автономного статусу України під протекторатом іншої, сильнішої держави. Фатальне шукання цього протекторату і не дало змоги реалізуватися ідеї самостійної державності.

Водночас пробудження історичної пам'яті для Шевченка рівнозначне пробудженню національної свідомості. Через цей процес він бачить можливим визволення людини, формування Соборної Української Душі як результат переродження українських людей, що здатне привести до творення нового національного типу. У цьому контексті Тарас Шевченко визначає власне розуміння свободи як суто духовного чинника. Людмила Задорожна правомірно наголошує, що "тема несвободи, до якої неминуче апелює поет у відповідних обставинах свого життя, щоразу виявляє, що він і у вимушеному режимі несвободи нітрохи не втрачає своєї духовної свободи: живлющої сили, яка є панівною в його помислах, у сподіваннях, – у всьому інтелектуальному та емоційному його бутті як особистості. Саме ці – розмисловий та чуттєвий – чинники, відстоюючи незалежність внутрішнього світу Т. Шевченка, забезпечували його стійкість, невіддатливість до незгод, а, отже, його резистентність – як мистецької особистості" [3, 56–57]. Свобода у світогляді Шевченка поєднує у собі два аспекти: соціальний і духовний. Особистість вільна лише тоді, коли є такою у соціумі, тобто по відношенню до інших людей, а також вільна у своєму внутрішньому світі. Тобто вона самостійно може приймати рішення, які стосуються її соціальної позиції та ті, які складають її морально-етичну систему координат. Ці аспекти цілком правомірні та рівнозначні. Перший аспект визначається суто соціальними і суспільними чинниками, другий – біблійними принципами та істинами. Після заслання Шевченко системно інтегрує біблійні засади як у свою творчість, так і життєвий світогляд. Його морально-етична система вибудовується на основі десяти заповідей Божих та оцінці суспільства через релігійну призму.

Яскравим свідченням нової інтерпретації дійсності, звернення до християнських мотивів стала поема Т. Шевченка "Неофіти", написана на початку грудня 1857 року в Нижньому Новгороді. Позаду в Шевченка було тяжке заслання, попереду – невідомість. Він повертався із заслання іншим, збагаченим досвідом і глибокими внутрішніми переживаннями. Його молодечий максималізм і прагнення до відкритої боротьби змінилися усвідомленням складності ситуації, розумінням інертності більшості українського суспільства. Ідеал свого борця вбачає Шевченко в образах перших християн, які несли зерна істинної віри у жорстокий світ римського імператора Нерона. Парадигма цього світу проектується на тогочасне суспільство та Російську імперію. А ті поодинокі борці за національну волю втілюються в образі Алкіда. Шевченко взяв за епіграф до поеми уривок із Ісаї (глава 5): "я глаголет Господь: сохрaните суд и сотворите прав-

ду, приближися спасение мое прийти, и милость моя открывается". Цим митець виразив свою глибоку віру в Бога, сподівання на його справедливий суд. Присвятивши твір М. С. Щепкіну, у листі до нього поет написав, що відразу друкувати поему не можна.

Шевченко розумів, що поява поеми у друці може викликати нові політичні переслідування автора. Водночас не писати він не міг. Творчість була для нього реалізацією ідеї волі, прагненням заявити про свою свободу, про те, що не скорився і ніколи не скориться. В образах перших християн-неофітів Шевченко побачив себе, свій пошук нових ренесансних ідей для нації, нового шляху досягнення визначальної цілі – свободи української людини та незалежності нації. Перші християни Стародавнього Риму в I ст. н. е. – то образи таких, як Шевченко. Хай їх було небагато, але вони були. Вони прийшли, щоб покликати за собою інших, показати їм шлях.

Дивлячись на хрест із розіп'ятим Ісусом Христом, поет звертається до Бога:

*Що він зробив їм, той святий,
Той назорей, той син єдиний
Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм? І за що
Його, святого, мордували,
Во узи кували;
І главу його чесною терном увінчали?*
[5, 129].

Митець співчуває розіп'ятому Христу. Водночас у поемі відчувається розуміння митцем неминучості та необхідності жертви і крові Христа. Жертва і кров Ісуса зробили безсмертними його вчення, покликали на боротьбу інших, дали людям Віру, Надію, Любов. Повертаючись із заслання, митець підсвідомо остереігається нових переслідувань, тож усі сподівання покладає лише на вищий захист – Бога. Він просить у Матері Божої захисту і водночас можливості для подальшої боротьби – боротьби словом, здатним підняти народ:

*Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марне тратить.
Скорблящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий! ...
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось... [5, 219].*

Митець недаремно звертається до ікони та образу Матері Божої "ВсѢх скорбящих радость". Найдавніша така ікона знаходилася у церкві Святителя Миколи у Лікарняному монастирі, що був заснований на початку XII століття благовірним князем Святославом Давидовичем, правником Ярослава Мудрого. Князь Святослав прийняв чернецтво у Києво-Печерському монастирі під іменем Микола та близько тридцяти років служив у обителі. Нині його мощі зберігаються у Близьких печерах монастиря. Саме Микола Святоша приніс до Успенського собору Києво-Печерського монастиря ікону "ВсѢх скорбящих радость". Від того часу цей образ мав силу чудесного зцілення. Богородиця на цій іконі постає як заступниця всіх страждаючих і хворих. Саме тому Шевченко після заслання, знесилений хворобами і душевними муками, звертається до цього образу, бо він – страждущий. І знаходить у ньому ту силу, якої шукає. Це більшою мірою український образ Матері Божої. Він особливо покровительствує Києву. Недаремно, що саме у день святкування ікони "ВсѢх скорбящих радость" 24 жовтня (6 листопада) 1943 року Київ було звільнено від німецько-фашистських загарбників.

У поемі "Неофіти" представлено повну еволюцію характерів двох образів – матері Алкіда та його самого. У Римі виросла чарівна дівчинка, яка стала жінкою і народила сина Алкіда. Незадовго після того зійшла зоря над Віфлесмом й Ісус Христос приніс у грішний світ слово правди й істинної віри. За це був розіп'ятий на Голгофі. Одного разу в лісі Алкід, святкуючи з друзями за вином і розвагами, зустрів Святого Петра, який "благовістив їм слово нове, / Любов, і правду, і добро" [5, 221]. Після того братолюб'є відвідало душі молодих язичників й оргія стихла. Всі слухали слова Петра, а потім пішли у катакомби за апостолом. Відтоді Алкід став іншим, він переродився, просвітившись істинною вірою. Коли Петра повісили на хресті, неофітів у кайданах відвели у Сіракузи. Серед них був і Алкід. Мати вирушає на пошуки сина до Сибіру і Скіфії. Врешті вона приходить до усвідомлення образу Нерона як такого, кого не мине "Божий суд, / Правдивий, наглий, серед шляху / Тебе осудить" [5, 222]. Але мученики у кайданах простять тирана, бо вони – брати і християни. Так Шевченко утверджує ідею християнського всепрощення, сповідуючи біблійну заповідь: залиш суд Богові. Це те, чого не уникне жоден кривдник. Навіть якщо його мине людський суд, Божий настигне завжди.

Мати Алкіда, прийшовши до Риму, благає кесаря про помилування сина. Але ж:

*Чи ж кат помилує кого?
Молітьесь Богові одному,
Молітьесь правді на землі... [5, 224].*

Бачимо завершений у своєму формуванні характер Алкіда, який уже став апостолом "великого Христового слова". Він мученик, який співає у путях славу Богові. Він вірить, що

*І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І вівіки стане слава,
Преподобним слава [5, 226].*

Алкід переконаний, що із внуків виростуть не месники, а воїни Христа і "без огня, і без ножа / Стратеги Божії воспрянуть. / І тьми і тисячі поганих / Перед святими побіжать" [5, 226]. В останні миті свого життя він закликає людей молитися. Святими лицарями постають неофіти в інтерпретації Шевченка.

На галері їх везуть до Риму. Тут на арені Колізею Алкід співає псалом у той час, коли леопард розриває його тіло. Після смерті сина відбувається головний етап в еволюції характеру матері. Вона стає зовсім іншою. Визначальною рисою зміни її внутрішньої суті стає самовладання. Як наголошує Л. Задорожна, "самовладання – чинник, що дозволяє людині з власної волі, самохіль визначати почуття міри, згідно з якою людина корелює свою поведінку. У самовладанні на перший план виступає самодостатнє воління людини, її здатність слідувати за цим волінням, співвідносити себе та свої вчинки з вдачею і діяльністю доколишніх. Ця теза, безперечно, лише підтверджує думку І. Канта про обмеження свободи настільки, наскільки вона наступає на свободу іншої людини і втручається в функціональні зв'язки суспільства" [2, 543]. Самовладання, на думку дослідниці, веде людину до перетворення самої себе, до позитивних змін у її суті. У Шевченка це процес. У поемі "Неофіти" мати Алкіда сягає самовладання, пройшовши кілька стадій. Спочатку бачимо її відчай після смерті сина:

*"Горе! Горе!
О горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?.." І небога
Кругом зирнула, і о мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму... [5, 228].*

Потім вона опановує себе, стає стриманою, "спершу означається реакція особистості, що здобулася на цілковите самоопанування, а згодом уже подається реакція матері й християнки. Насамкінець, самоопанування сприяє тому, що мати Алкіда здобувається на цілковите преображення" [2, 461]. Потім вона

*помолилась в перший раз
За нас розп'ятому. І спас
Тебе розп'ятий син Марії.*

*І ти слова його живії
В живу душу прийняла.
І на торжища, і в чертоги Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла [5, 229].*

Мати стає продовжувачем справи сина, несе у суспільство зерна його справи, поширює християнську віру. Одкровенням звучать слова Шевченка про те, що спас її "розп'ятий син Марії". У цьому – глибока віра самого митця в істинного Бога і Сина Його.

Загалом у характерах Алкіда та його матері Т. Шевченко синтезував два етапи в еволюції свого світогляду. Перший – героїчний, перейнятий прагненням до відкритої боротьби. Другий – глибоко християнський, сповнений віри у Бога і Суд Божий. Герої "Неофітів" виявляють готовність до жертвовної боротьби в ім'я християнських ідеалів. Для Шевченка ці ідеали є втіленням національних ідеалів. Власне, у такому контексті митець підносить і звеличує образ Матері Божої, такий, що втілений на іконі "Всѣх скорбящих радость". Він розуміє, що у часи страждань як його особистих, так і національних, викликаних відсутністю української державності, саме цей образ здатний дати сили і повести далі.

1. Головінський І. Національна свідомість як рушійна сила державотворення. Психологічна інтерпретація. – К.: Аконті, 2004. – 127 с.
2. Задорожна Л. М. Історія української літератури кінця XVIII–60-х років XIX століття. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. – 479 с.
3. Задорожна Л. Категорія свободи як філософська засада "Щоденника" Т. Шевченка // Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць. Випуск 19. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2009. – С. 56–73.
4. Смоль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації. – Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1965. – 238 с.
5. Шевченко Т. Том другий. Поезія. 1847– 1861 // Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К.: Наукова думка, 1991. – 589 с.
6. Шевчук В. "Personae verbum" (Слово іпостасне). – К.: Твім інтер, 2001. – 260 с.